

UOT 75

<https://doi.org/10.59849/2311-8482.2025.4.317>**MƏTİN ŞƏRİFOV*****XVIII-XIX ƏSRLƏRDƏ AZƏRBAYCAN MƏİŞƏT ƏŞYALARINDA
ORNAMENTLƏRİN SEMANTİKASI**

Məqalədə XVIII–XIX əsrlərdə Azərbaycanda istifadə olunan məişət əşyalarının bədii-dekorativ xüsusiyyətləri və onların üzərində işlənmiş ornamentlərin semantikasi təhlil olunur. Həm həndəsi, həm nəbati, həm də zoomorf və epigrafiq motivlərin hər birinin xalqın kollektiv yaddaşında formalaşmış simvolik funksiyaları açıqlanır. Tədqiqat göstərir ki, məişət avadanlıqları üzərindəki naxışlar qoruyucu, bərəkət gətirici və ideya ifadə edən elementlər kimi çıxış etmiş, xalq sənətinin estetik kodlarını nəsildən-nəslə ötürmüşdür. Mis, keramika, ağac və tekstil kimi müxtəlif materialların üzərində dekorativ motivlər vizual dillə xalqın həyat tərzini, inanc sistemini və fəlsəfi baxışlarını əks etdirmişdir. Nəticə etibarilə, bu ornamentlər Azərbaycan xalqının mədəni kimliyinin ayrılmaz hissəsi kimi qiymətləndirilir.

Açar sözlər: ornament, semantika, dekorasiya, məişət, sənətkarlıq və s.

Giriş

Ornamentlərin semantikasi dedikdə, onların yalnız estetik tərtibat deyil, həm də müəyyən mənəvi, simvolik və mədəni məzmun daşması nəzərdə tutulur. Bu, naxışların forma və rəngindən əlavə, onların cəmiyyətin dünyagörüşü, dini inancları, fəlsəfi düşüncə tərzini və həyat tərzini ilə bağlı məzmun qatlarını ehtiva etməsi deməkdir. Ornamentlər xalqın kollektiv yaddaşında müəyyən anlayışları – bərəkət, həyat, ölüm, qorunma, müqəddəslik, sevgi, güc və s. təmsil edən vizual kodlar kimi formalaşmış və nəsildən-nəslə ötürülmüşdür.

Bu baxımdan ornamentlərin semantikasi, onların nə üçün müəyyən səthlərdə, hansı məqsədlə və hansı kontekstdə tətbiq olunduğunu izah edir. O, həm də sənətkarlığın yalnız texniki deyil, mənəvi aspektini də üzə çıxarır. Bu rəmzi mənə çox zaman kollektiv inancın və mədəni təcrübənin ifadəsi kimi çıxış edir; bəzi motivlər qoruyucu funksiyaya malik sayılır, bəziləri isə uğur, bolluq və rifah arzusunun simvolizə edir. Beləliklə, ornamentlərin semantikasi, əslində, vizual dilin mədəni və mənəvi şifrəsini oxumağa imkan verən konseptual açardır.

XVIII–XIX əsr Azərbaycan məişət əşyalarının bədii tərtibatı zəngin və sistemli ornament sistemi üzərində qurulmuşdu. Bu ornamentlər yalnız vizual estetik məqsədə xidmət etmirdi, həm də xalqın düşüncə tərzini, mədəni kodlarını və inanc sistemini əks etdirən rəmzi ünsürlər idi. Məişət əşyalarında tez-tez rast gəlinən həndəsi, nəbati, zoomorf və epigrafiq motivlər uzun əsrlər boyu formalaşaraq həm dekorativ, həm də simvolik funksiyalar qazanmışdı. Ənənəvi naxışlar çox vaxt qədim dövrlərdən miras qalmış rəmzi mənə daşıyan elementlər idi və onların hər biri müəyyən bir fikir və ya dünya modelini ifadə edirdi (1). Mütəxəssislərin fikrincə, sadə həndəsi və nəbati motivlər ilk mərhələdə yalnız estetik deyil, həm də qoruyucu və ovsunlayıcı funksiyaya malik idi; onlar pis ruhlarla qorunmaq, bərəkət gətirmək, ailəyə rifah və sevinc arzulamaq kimi semantik yüklərlə işlənirdi. Zaman keçdikcə bu ornamentlərin ilkin rituellik və magik məzmununu arxa plana keçmiş, onların vizual gözəllik daşıyan dekorativ rolu ön plana çıxmağa başlamışdır. Bununla belə, xalq yaddaşı bu motivlərin bir çoxunun rəmzi izahlarını qoruyub saxlamış, nəinki ustalar, hətta istifadəçilər də həmin naxışların mənəvi məzmununu bilmiş və qiymətləndirmişlər. Beləliklə, məişət əşyalarının üzərindəki ornamentlər sadəcə naxış deyil, həm də xalq mədəniyyətinin, dini düşüncəsinin, fəlsəfi baxışlarının və estetik dünyagörüşünün ifadəsi kimi çıxış etmişdir.

Həndəsi motivlər: Azərbaycan dekorativ-tətbiqi sənətində həndəsi naxışlar çox yayılmışdır. Səthləri həndəsi qaydalarla bölünən şəbəkə naxışları, təkrarlanan ulduzlar, romblar, üçbucaqlar və s. tez-tez tətbiq edilirdi. Məsələn, səkkizguşəli ulduz motivi orta əsrlərdən miras qalmış və XVIII-XIX əsr əşyalarının üzərində də görülən bir element idi. Səkkizguşəli ulduz Azərbaycanın islam mədəniyyətində cənnətin 8 qapısına işarə olaraq cəvahirat sandığı, kitab cildi, mis sinilər kimi məmulatın üzərində istifadə edilirdi. Bu motiv harmoniyanın, kainatın nizamının rəmzi sayılırdı. Dalğavari xətlərdən ibarət “su” naxışı suyun axarını və həyatın davamlılığını təmsil edirdi. Xalq arasında “su” adlandırılan bu ornament, xüsusən toxuculuqda, sərpüş (qabaq örtüyü) və sandıq örtüklərində bədnəzərdən qorunmaq üçün işlədilirdi, axan suyun neqativliyi yuyub aparacağına

inanılırdı (2). Həndəsi ornamentlər arasında “paxlava naxışı” (romb formalarının ardıcıl düzülüşü) də məşhur idi, get-gedə mürəkkəbləşərək “kətəbə” adlı mürəkkəb kompozisiyalara çevrilən bu naxışlara taxta oyma və tikmələrdə tez-tez rast gəlinir.

Nəbati motivlər: Bitki mənşəli ornamentlər Azərbaycan naxışlarının ən qədim və geniş yayılmış qrupudur. Bura müxtəlif güllər, yarpaqlar, budaqlar və meyvə təsvirləri daxildir. Məsələn, sünbül (taxıl başağı) motivi qədimdən bərəkət rəmzi idi – sünbüllü naxış düşərli məhsul arzusunu ifadə edirdi. Lalə və zanbaq çiçəkləri baharın və yenilənmənin rəmzi kimi, eləcə də incə gözəllik simvolu olaraq sənətdə yer alırdı. Qırmızı lalə türk-islam mədəniyyətində bəzən şəhidlik və fədakarlıqla da əlaqələndirilir, bu da bəzi xalça və parça naxışlarında lələlərin istifadəsinə rəmzi dərinlik qatır (3). Nar və onun çiçəyi Azərbaycan ornamentikasında xüsusilə seçilir. Nar – həm meyvəsi, həm də çiçəyi – çoxqatlı rəmzlərlə yüklənmiş motivdir. Nar ağacının barlı olması, meyvəsinin yüzlərcə dənədən ibarət olması onu çoxaldıcılıq və bolluq rəmzi etmişdir. Əski inanca görə, nar dünya birliyinin, ailə səmimiyyətinin təcəssümüdür; Şərq mifologiyasında nar ölməzlik meyvəsi sayılırdı. Azərbaycan mədəniyyətində nar həm də cənnət nemətini simvolizə edir – “Nar, xurma və meyvələr diyarı” kimi təsvir edilən yerdə nar ağacı əbədi həyatdan pay sahibi olmanın nişanıdır. Məişət əşyalarında nar motivi, məsələn, mis sinilərin, bürünc güldanların üzərində tez-tez işlənirdi və ailəyə bərəkət arzusunu ifadə edirdi. Heyva çiçəyi və yarpağı da naxışlarda görünür; baharın müjdəçisi olan bu çiçəklər təzəlik və ümid anlamı daşıyırdı.

Nəbati ornamentlərin ən mürəkkəb və zərif nümunələrindən biri “islami” adlanan sarmaşığı-budaq motividir. İslimi (bəzi mənbələrdə “ərəbəsilim”, Avropa ədəbiyyatında arabesk də deyilir) dolaşığı şəkildə burulan üzümlərin, yarpaq və gonçaların ardıcıl naqşından ibarət olur. İslami mədəniyyətdə islami motivi cənnət bağını, əbədiliyi təmsil edir – bitkinin ucu-bucağı görünməyən şəkildə uzanması sonsuz həyat rəmzidir. Orta əsr memarlıq abidələrimizin, ağac və daş oymalarının bəzəklərində islami elementinə çox rast gəlinir. XVIII-XIX əsr məişət əşyalarının da (sandıq, güzgü çərçivəsi, mis nimçə və s.) kənarlarında islami haşiyə geniş yayılmışdı. Bu naxışın semantik yükü bəzədə müxtəlif fikirlər var: bəziləri onun İslam adı ilə bağlı olduğunu, bəziləri isə daha qədim – ellinistik dövrün üzüm tənəyi kultundan gəldiyini qeyd edir. Hər halda, islami ornamentinin yayılması dini-estetik düşüncənin məhsulu olub, rəmzən cənnət rəmzi (əbədi bağ) sayılırdı.

Zoomorf motivlər: Azərbaycan ornamentikasında heyvan və quş təsvirləri də əhəmiyyətli yer tutur. Xüsusilə, tovuz quşu, göyərçin, bülbül kimi quşlar və ceyran, əjdaha kimi heyvani obrazlar qədim dövrlərdən bəri bədii üslubun bir parçasıdır. Tovuz quşu Şərq incəsənətində cənnət quşu kimi tanınır – onun gözoxşayan lələkləri gözəllik və şöhrət rəmzidir. Azərbaycan naxışlarında tovuz quşu motivi ən çox tikmələrdə və xalçalarda, bəzən mis sinilərdə iki tovuz quşunun üz-üzə durması şəklində işlənirdi, bu da ailə səadətinin, birliyin simvolu kimi yozulurdu. Göyərçin quşu sülh və məhəbbət rəmzi olaraq naxışlarda yer alırdı; məsələn, Şəki təkəlduz tikmələrinin mərkəzində çox zaman cüt göyərçin təsviri olur ki, bu, ailə həyatında harmoniyanı təmsil edirdi (4). Bülbül və gül motivi isə klassik Şərq ədəbiyyatından gəlmə eşq rəmzidir – bülbülün güllə olan rəvayət eşqi tikmə və miniatürlərdə təsvir edilərək məhəbbətin vəfa və fərəhlik anlamını verirdi. Bu motiv məişət əşyalarında, məsələn, güzgü örtüklərində və cehiz dəsmallarında işlənirdi ki, gənc qızın cehizində eşqə işarə hesab olunurdu.

Zoomorf motivlər içində əjdaha xüsusilə maraqlıdır. Əjdaha (əfsanəvi ilan-drakon) qədim türk mədəniyyətində qoruyucu rəmz olub, şər qüvvələri uzaqlaşdırdığına inanılırdı. Azərbaycan xalçaçılığında “əjdaha naxışı” məlumdur və XVIII əsr bəzi silah qını, mis sinilərinin kənarında stilizə edilmiş əjdaha fiqurları qazma texnikası ilə işlənmişdir. Əjdaha motivi od və suyun dualizmini də simvolizə edirdi – od əjdahası və su əjdahası inancı. Məişət qablarında əjdaha təsviri varsa, bunun evə bərəkət gətirəcəyi və bəd nəzərdən qoruyacağı düşünüülürdü. Məsələn, bəzi mis boşqabların arxa tərəfində iki əjdahanın üz-üzə verildiyi kompozisiya vardır ki, bu, qabı gözəgörünməz pisləklərdən müdafiə etsin deyə yerləşdirilmişdi.

Rəng və üslubun rolu: Məişət əşyalarının bədii tərtibatında rəng seçimi də semantik mənə daşıyırdı. Ənənəvi olaraq, qırmızı rəng pozitiv enerjinin, sevincin rəmzi idi – sandıq və çıraq kimi əşyaların qırmızı tonlarda boyanması ailəyə xoşbəxtlik diləyi idi. Mavi-sarı tonlar daha çox sakitlik və ruzi-rızq mənası verirdi; məsələn, bəzi kuzələrin üzərində mavi və sarı naxışların birləşməsi göy

(səməvi) və günəş (zənbil, ruzi) rəmzlərinin harmoniyasını təcəssüm etdirirdi. Yaşıl rəng, İslamın rəngi olaraq, bərəkət və müqəddəslik işarəsi idi – çox vaxt dini məzmunlu əşyalarda, məsələn, Quran qutusunda, ziyarətgahlara verilən nəzir qablarında yaşıl boya işlənirdi.

Beləcə, XVIII-XIX əsrlərdə Azərbaycanda məişət əşyalarının hazırlanmasında maddi mədəniyyət nümunələri ilə yanaşı, zəngin mənəvi məzmun da ifadə olunurdu. Hər bir mis sini, oyma sandıq, şirli kasa və ya naxışlı kələğayı yalnız məişətdə faydalı əşya olmayıb, həm də estetik zövq obyektini idi. Onların üzərində həkk olunmuş dekorativ motivlərin semantikasi çoxqatlı idi: bir tərəfdən, bu naxışlar əşyanı bəzəyərək göz oxşayırdı, digər tərəfdən isə xalqın inanc və arzularını rəmzi dillə ifadə edirdi. Məsələn, sandıq üzərindəki nar çiçəyi motivi gənc ailəyə övlad və bolluq arzusunu, mis məcməyidəki həkk olunmuş şeir ev sahibinə səxavət və qonaqpərvərlik nəsihətini, kələğayı kənarındakı buta isə qədim od kultünü və həyat enerjisini ehtiva edirdi. Bu cür motivlər əsrlər boyu formalaşmış milli bədii üslubun daşıyıcılarıdır.

Nəticə etibarilə, XVIII-XIX əsrlərdə Azərbaycanda məişət əşyalarının materialları və hazırlanma texnikaları yüksək peşəkarlıqla seçilib tətbiq edilmiş, onların bədii tərtibatı zəngin ornamental ənənəyə əsaslanmışdır. Həmin dövrün misgərlik, dulusçuluq, ağac oyma, toxuculuq məhsulları bir daha göstərir ki, xalq sənətkarları sadə məişət əşyasını belə bir sənət əsərinə çevirə bilmişlər. Bu əşyaların üzərindəki naxışlar xalqın estetik idealını, rəmzi düşüncə tərzini, inanclarını əks etdirmiş, bəzən isə birbaşa funksional-didaktik rol oynamışdır. Məsələn, qab üzərindəki Quran ayəsi suyu müqəddəsləşdirir, sandıqdakı çiçək naxışı ailə həyatına bəxtəvərlik diləyirdi. Beləliklə, araşdırılan dövrdə Azərbaycanda məişət mədəniyyəti ilə bədii yaradıcılıq qovuşmuş, maddi və mənəvi mədəniyyət vəhdət təşkil etmişdir. Bu irs bugünkü muzey kolleksiyalarında, UNESCO-nun qeyri-maddi mədəni irs siyahılarında öz təsdiqini tapmış, Azərbaycan xalqının zəngin sənətkarlıq ənənələrinin canlı şahidinə çevrilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Sadıqzadə, Ş.H. Qədim Azərbaycan bəzəkləri. Bakı: İşıq, 1971, s.9-60.
2. Əfəndi, R. Azərbaycanın dekorativ-tətbiqi sənətləri. Bakı: İşıq, 1976, s.85-90.
3. Nemətova, M. Azərbaycanın epigrafiq abidələri toplusu // VI cild: XVII-XVIII əsrlər mis qablar və s. üzərindəki kitabələr. Bakı: Şərq-Qərb, 2011, s.45-111.
4. Nasirova, S., Şiriyev, T. XIX yüzilin sonlarında Azərbaycanın bəzi illərində mövcud olan el sənətləri: Dəbbəçilik, Bakırcılıq, Hasırcılıq // Akademik Tarix və Düşünce Dergisi, 8 (3), İstanbul 2021, s.254-257.

* *Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının doktorantı*
E-mail: metinsharifov@gmail.com

Matin Sharifov

THE SEMANTICS OF ORNAMENTS IN AZERBAIJANI HOUSEHOLD ITEMS OF THE 18TH–19TH CENTURIES

This article analyzes the artistic and decorative features of household items used in Azerbaijan during the 18th–19th centuries, focusing on the semantics of the ornaments applied to them. It explores the symbolic functions of geometric, vegetal, zoomorphic, and epigraphic motifs as shaped by the collective memory of the people. The study demonstrates that the patterns on household objects served protective, prosperous, and ideological functions, transmitting the aesthetic codes of folk art from generation to generation. Decorative motifs on materials such as copper, ceramics, wood, and

textiles visually reflect the lifestyle, belief systems, and philosophical outlook of the people. Consequently, these ornaments are regarded as an integral part of the cultural identity of the Azerbaijani people.

Keywords: *ornament, semantics, decoration, household, craftsmanship, etc.*

Метин Шарифов

СЕМАНТИКА ОРНАМЕНТОВ В БЫТОВЫХ ПРЕДМЕТАХ АЗЕРБАЙДЖАНА XVIII–XIX ВЕКОВ

В статье анализируются художественно-декоративные особенности бытовых предметов, использовавшихся в Азербайджане в XVIII–XIX веках, а также семантика орнаментов, нанесённых на них. Раскрываются символические функции геометрических, растительных, зооморфных и эпиграфических мотивов, сформированные в коллективной памяти народа. Исследование показывает, что узоры на предметах быта выполняли охранную, благопожелательную и идеологическую функции, передавали эстетические коды народного искусства от поколения к поколению. Декоративные мотивы, нанесённые на такие материалы, как медь, керамика, дерево и текстиль, отражали посредством визуального языка образ жизни, систему верований и философские взгляды народа. В результате, эти орнаменты рассматриваются как неотъемлемая часть культурной идентичности азербайджанского народа.

Ключевые слова: *орнамент, семантика, декор, быт, ремесло и др.*